

τεύχος
21
2020

εκπαίδευση & θέατρο

Περιοδική έκδοση για την προώθηση του θεάτρου,
του Εκπαιδευτικού Δράματος, του θεατρικού παιχνιδιού
και των άλλων παραστατικών τεχνών στην εκπαίδευση

ISSN 1109-821X

 Πανελλήνιο Δίκτυο για το
θέατρο στην Εκπαίδευση
μέλος του Διεθνούς Οργανισμού για το Θέατρο στην Εκπαίδευση (IOEA)

Επαναπροσδιορισμός επαγγελματικής κατεύθυνσης και **ανάδειξη ενδιαφερόντων καριέρας** μέσω των τεχνικών της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση σε **ομάδες εγκλειστών**

Αικατερίνη Δήμα, Βαλεντίνα Μιχαήλ

i

Το άρθρο αυτό είναι προσβάσιμο μέσω της ιστοσελίδας: www.TheatroEdu.gr
Εκδότης: Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση
Για παραγγελίες σε έντυπη μορφή όλων των βιβλίων: info@theatroedu.gr

ΔΙΑΒΑΣΤΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΠΑΡΑΚΑΤΩ

Το άρθρο αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έρευνα, διδασκαλία
και προσωπική μελέτη. Επιτρέπεται η αναδημοσίευση μετά από άδεια του εκδότη.

Επαναπροσδιορισμός επαγγελματικής κατεύθυνσης και ανάδειξη ενδιαφερόντων καριέρας μέσω των τεχνικών της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση σε ομάδες εγκλειστών

Αικατερίνη Δήμα, Βαλεντίνα Μιχαήλ

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εστιάζει σε ένα πρόγραμμα παρέμβασης βασισμένο στις τεχνικές της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση που χρησιμοποιήθηκε για να επαναπροσδιορίσει την επαγγελματική κατεύθυνση 30 εγκλειστων ενηλίκων σε δύο καταστήματα κράτησης στην Αργολίδα και να αναδείξει ενδιαφέροντα καριέρας, τα οποία θα τους βοηθήσουν στην εύρεση εργασίας κατά την επανένταξή τους στην κοινωνία. Προς την κατεύθυνση αυτή σχεδιάστηκε, υλοποιήθηκε και αξιολογήθηκε μια μελέτη που βασίστηκε στην έρευνα δράσης. Η μελέτη υλοποιήθηκε το καλοκαίρι του 2019 στο Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Τίρυνθας και στο Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου. Το δείγμα αποτελούνταν από δύο ομάδες εγκλειστων των 15 ατόμων σε κάθε Κατάστημα Κράτησης. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι ένα πρόγραμμα παρέμβασης βασισμένο στις τεχνικές της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση μπορεί να επαναπροσδιορίσει την επαγγελματική κατεύθυνση των εγκλειστων ενηλίκων και να αναδείξει ενδιαφέροντα καριέρας.

Λέξεις-κλειδιά: Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση, ενδιαφέροντα καριέρας, εγκλειστοί, επαναπροσδιορισμός επαγγέλματος, Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Τίρυνθας, Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου

1. Εισαγωγή

Η παρούσα ερευνητική εργασία έχει ως βασική στοχοθεσία τον επαναπροσδιορισμό της επαγγελματικής ενασχόλησης στο μέλλον και την ανάδειξη ενδιαφερόντων καριέρας μιας ομάδας εγκλειστων ενηλίκων, με τη βοήθεια των τεχνικών της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση. Με βάση διεθνείς έρευνες και τη σχετική με το θέμα βιβλιογραφία, ο εγκλεισμός, εκτός από το ψυχολογικό κόστος που επιφέρει στον κάθε εγκλειστο, έχει πολλές φορές αρνητικές επιπτώσεις έπειτα από την αποφυλάκισή του, κατά την ένταξή του στην κοινωνία.

Με την πολύτιμη καθοδήγηση της ομότιμης καθηγήτριας κα. Άλκηστης Κοντογιάννη, σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε ένα πρόγραμμα παρέμβασης βασισμένο στις τεχνικές της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση. Διεξήχθησαν 22 παρεμβάσεις, 12 στο Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Ενηλίκων Νέας Τίρυνθας και 12 στο Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου κατά τους μήνες Ιούνιο, Ιούλιο και Αύγουστο του 2019. Ο αριθμός των εγκλειστων που συμμετείχαν στο πρόγραμμα ήταν 15 άτομα σε κάθε κατάστημα. Μέσα από τεχνικές της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση, –όπως παιχνίδια ρόλων, αυτοσχεδιασμοί, ασκήσεις ενεργοποίησης σώματος, δημιουργική γραφή–, αλλά και μέσα από εκτενή συζήτηση με την ομάδα των εγκλειστων ενηλίκων, διαπιστώθηκε ότι διέθεταν επαγγελματικό υπόβαθρο πριν από τον εγκλεισμό τους.

Στη συνέχεια, εξετάστηκε κατά πόσο το γεγονός της παραμονής τους στη φυλακή επηρέασε την επαγγελματική τους ιδιότητα και ακολούθως στο τελευταίο μέρος των παρεμβάσεων στα δύο Καταστήματα Κράτησης εξετάστηκε η δυνατότητα μελλοντικής επαγγελματικής ιδιότητας κατά την επανένταξή τους.

2. Θεωρητικό υπόβαθρο

2.1 Εκπαίδευση εγκλειστων ενηλίκων

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται στα σωφρονιστικά ιδρύματα της χώρας μας μια σημαντική προσπάθεια για την ανάπτυξη και τον εμπλουτισμό των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που αφορούν τους εγκλειστους, με σημαντικά ευεργετικά αποτελέσματα, τα οποία καταγράφονται στη βιβλιογραφία (Δημητρούλη, Θέμελη & Ρηγούτσου, 2008). Ένα πεδίο το οποίο παραμένει σχετικά ανεξερεύνητο είναι ο επαγγελματικός προσανατολισμός των κρατουμένων και πώς μέσα από την τυπική ή την άτυπη εκπαίδευση μπορούν να βοηθηθούν σχετικά με τα θέματα εργασίας και καριέρας.

Οι αποφυλακισθέντες, όταν επιστρέψουν στην κοινωνία, θα αντιμετωπίσουν σημαντικές δυσκολίες σε πολλούς τομείς και θα βιώσουν φαινόμενα στιγματισμού και περιθωριοποίησης. Σύμφωνα με έρευνες, σε ποσοστό 74% των αποφυλακισθέντων που αντιμετώπισαν προβλήματα εργασίας και στέγασης επέστρεψε στη φυλακή σε διάστημα ενός χρόνου (Πιτσιόλη, 2014). Η Γιοβάνογλου (2006) τονίζει ότι η περιθωριοποίηση των ατόμων που αποφυλακίζονται πηγάζει από την ανεπάρκεια που παρατηρείται τόσο σε επίπεδο εκπαιδευτικής διαδικασίας όσο και σε οικονομικό και κυρίως επαγγελματικό επίπεδο. Παγκοσμίως βασικό πρόβλημα των ατόμων που φυλακίζονται αποτελεί η αποκοπή τους από τη διαδικασία παραγωγής. Σε ό,τι αφορά το επαγγελματικό τους πεδίο, οι περισσότεροι, αν διέθεταν συγκεκριμένο επάγγελμα ή δική τους επαγγελματική στέγη σε πολλές περιπτώσεις, λόγω του εγκλεισμού τους έχουν χάσει την εργασία τους, όπως και σημαντικά περιουσιακά στοιχεία. Στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει συγκεκριμένο

επάγγελμα λόγω παραβατικότητας ή άλλων συνθηκών, ο πρώην έγκλειστος καλείται να μπει σε έναν ήδη δύσκολο χώρο εύρεσης εργασίας. Παράλληλα, αντιμετωπίζει ακόμη μεγαλύτερη δυσκολία στην εύρεση εργασίας, λόγω επιφυλακτικότητας από τους εργοδότες σχετικά με το παραβατικό παρελθόν του, αλλά και λόγω της μη στήριξής του από τις υπηρεσίες του κράτους.

Όλα αυτά τα σοβαρά εμπόδια που θα έχει να αντιμετωπίσει ένας πρώην έγκλειστος, όταν θα κληθεί να επιστρέψει στην κοινωνία, μπορούν να τον οδηγήσουν σε υποτροπή, σε νέα επεισόδια παραβατικότητας και σε πολλές περιπτώσεις σε νέα φυλάκιση. Σύμφωνα με την έκθεση της Επανάδοου του 2017, η οποία καταγράφει στοιχεία και του τομέα ποινικών και εγκληματολογικών ερευνών του ΑΠΘ, το 52,63% των υπότροπων κρατουμένων έχει καταδικαστεί σε φυλάκιση μία επιπλέον φορά, ενώ το 26,31% δύο έως τρεις επιπλέον φορές μετά την πρώτη τους αποφυλάκιση (Επανάδοος Ν.Π.Δ., 2017).

Η συνεχής εκπαίδευση των εγκλείστων και των αποφυλακισθέντων θα τους δώσει επιπλέον ευκαιρίες απασχόλησης, ενισχύοντας ταυτόχρονα την αυτοπεποίθησή τους, ενώ παράλληλα το φαινόμενο της υποτροπής με άμεση συνέπεια τη φυλάκιση εκ νέου θα μειωθεί σημαντικά. Το 2003 ξεκίνησε από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, στα πλαίσια λειτουργίας κέντρων εκπαίδευσης ενηλίκων στα καταστήματα κράτησης, η δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων, με στόχο την ανάδειξη ενδιαφερόντων καριέρας και την αναβάθμιση των υπαρχουσών, ώστε να δημιουργηθούν καλύτερες συνθήκες ισότητας ευκαιριών ανάπτυξης και ένταξης των εκπαιδευομένων στην αγορά εργασίας. Επίσης, παρέχονται προγράμματα συμβουλευτικής, στα οποία ο έγκλειστος μπορεί να συμμετέχει προαιρετικά (Ρηγούτσου, 2005). Ωστόσο, η προσφορά δεν μπορεί να καλύψει τον αριθμό των αποφυλακισθέντων από τα σωφρονιστικά ιδρύματα της χώρας στα οποία δεν παρέχεται, λόγω συνθηκών, κανένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που αφορά τον επαγγελματικό προσανατολισμό των εγκλείστων. Έτσι δημιουργείται ένα σημαντικό κενό, το οποίο όμως θα μπορούσαν να καλύψουν προγράμματα άτυπης εκπαίδευσης, όπως το πρόγραμμα επαγγελματικού προσανατολισμού μέσω Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση, το οποίο παρουσιάζεται στο άρθρο αυτό και το οποίο εντάσσεται στο πρόγραμμα «Αναπτύσσοντας Δεξιότητες Ζωής στους έγκλειστους του Κ.Κ. Τίρυνθας και Ναυπλίου» του ΠΜΣ του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (Κοντογιάννη, 2018).

Στη διεθνή βιβλιογραφία έχουν καταγραφεί ορισμένες σημαντικές και ενδιαφέρουσες δημοσιεύσεις γύρω από το θέμα του επαγγελματικού προσανατολισμού των κρατουμένων και των αποφυλακισθέντων. Η μελέτη των Filella-Guin & Blanch-Plana (2002) παρουσιάζει την αξιολόγηση του PORO, ενός προγράμματος επαγγελματικού προσανατολισμού τριών

επιπέδων, που έχει σχεδιαστεί με σκοπό να βελτιώσει τις δυνατότητες εύρεσης εργασίας σε έγκλειστους και να μειώσει την επανεμφάνιση φαινομένων υποτροπής και επιστροφής στη φυλακή. Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε φυλακή της Καταλονίας. Αναφέρονται αποτελέσματα αξιολόγησης και πρακτικές προτάσεις για εφαρμογές ανάπτυξης σταδιοδρομίας σε πληθυσμούς φυλακών. Με βάση τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την εφαρμογή του προγράμματος επαγγελματικού προσανατολισμού, αυτό αποτελεί την καλύτερη στρατηγική για τη μείωση της υποτροπής.

Εκτενής και επιστημονικά τεκμηριωμένη η εργασία της ερευνήτριας Diekroger (2011) από το Πανεπιστήμιο του Οχάιο. Στη μελέτη αυτή αναλύονται ολοκληρωμένα προγράμματα συμβουλευτικής σταδιοδρομίας για άνδρες κρατούμενους.

Η μελέτη των καθηγητών Vernick και Reardon (2001), από το Florida State University, αποδεικνύει με επιστημονικά στοιχεία ότι τα προγράμματα ανάπτυξης σταδιοδρομίας σε σωφρονιστικά καταστήματα αποτελούν μια μέθοδο η οποία μπορεί να επιδράσει στη μείωση των ποσοστών υποτροπής των πρώην κρατουμένων.

Το επιστημονικό άρθρο των Chen και Shields (2020) προσδιορίζει τα κύρια ζητήματα επαγγελματισμού προσανατολισμού για πρώην κρατούμενους και στη συνέχεια συνδέει θεωρητικές γνώσεις και ερευνητικά στοιχεία από παρεμβάσεις για τα προβλήματα σταδιοδρομίας που αντιμετωπίζει ο πληθυσμός αυτός.

Σκοπός της ερευνητικής μελέτης της Στούρη (2016), η οποία δημοσιεύθηκε στο πλαίσιο διπλωματικής εργασίας στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, ήταν να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των κρατουμένων για την εργασιακή αποκατάσταση και τη συμβουλευτική επαγγελματικής σταδιοδρομίας και να τους δοθούν οι απαραίτητες καθοδηγήσεις. Ο πληθυσμός της μελέτης ήταν κρατούμενοι που φοιτούσαν στο ΣΔΕ Κορυδαλλού.

Τέλος, άρθρο της Σοφίας Γιοβάνογλου (2018) στο διαδικτυακό περιοδικό του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών της Νομικής Σχολής Αθηνών παραθέτει με επιστημονικά στοιχεία την ανάγκη εξορθολογισμού των

κωλυμάτων επαγγελματικής επανένταξης των αποφυλακιστέων και εξετάζει επίσης θέματα όπως η κοινωνική επανένταξη, η αποχή από το έγκλημα και η εξεύρεση εργασίας.

2.2. Η θετική επίδραση της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση στους εγκλείστους

Η Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση αποτελεί μια νέα προσέγγιση στην παιδαγωγική πράξη, η οποία χρησιμοποιεί ασκήσεις και τεχνικές από τον χώρο του θεάτρου, καθώς και θεραπευτικές μεθόδους, όπως το ψυχόγραμμα και άλλες, τις οποίες προσαρμόζει ανάλογα με τις ανάγκες της και τους σκοπούς της (Κοντογιάννη, 2012). Ως εκπαιδευτική μέθοδος βρίσκεται σε μια δυναμική εξέλιξη και θεωρείται μια θεμελιώδης διαδικασία στην ανθρώπινη εμπειρία (Tsiaras, 2016). Η Δραματική τέχνη, λόγω της παιγνιώδους μορφής της, αποκτά και κοινωνικό χαρακτήρα. Επίσης, έχει τη δυνατότητα να παρακινήσει τους ενήλικες να χρησιμοποιήσουν όχι μόνο το σώμα τους, αλλά και το πνεύμα και το συναίσθημά τους (Kalidas, 2014), δίνοντας έτσι έναν πολυεπίπεδο ρόλο στην εκπαίδευσή τους.

Σύμφωνα με την Καγιαβή (2007:6), η Δραματική Τέχνη στην Ελλάδα ως μεθοδολογία σε άτυπες μορφές εκπαίδευσης έχει σημαντικά αποτελέσματα σε προγράμματα διδασκαλίας Ελληνικών σε μετανάστες, προγράμματα που αφορούν εγκλείστους, άτομα με ψυχικές παθήσεις ή άτομα που βρίσκονται σε διαδικασία απεξάρτησης. Επίσης, έχει χρησιμοποιηθεί από ψυχολόγους σε χώρους εργασίας, με στόχο την ευαισθητοποίηση υπαλλήλων, την ανάπτυξη συνεργατικών στάσεων, δεξιοτήτων διοίκησης κ.ά.

Ο Wooland (1999) εφαρμόζει τις τεχνικές της Δραματικής Τέχνης σε προγράμματα που υλοποιούνται σε καταστήματα κράτησης και εξηγεί πως το σημαντικότερο είναι να δημιουργηθούν κίνητρα στον ενήλικα εκπαιδευόμενο. Επίσης, συμπεραίνει πως ορισμένες ομάδες πληθυσμού, όπως είναι οι εγκλείστοι ή οι εκπαιδευόμενοι σχολείων δεύτερης ευκαιρίας, συνήθως άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση και εικόνα για το εαυτό τους, μέσω της Δραματικής Τέχνης αποκτούν πολύ γρήγορα την αίσθηση ότι μπορούν να τα καταφέρουν, αντιλαμβάνονται καλύτερα την έννοια της συνεργασίας και αναπτύσσουν σε σημαντικό βαθμό την αυτοπεποίθησή τους (Wooland, 1999).

Σημαντική επίσης η ερευνητική εργασία του Martin Morgan Mitchell στο Πανεπιστήμιο του Cornell, η οποία αφορά προγράμματα Θεάτρου του Καταπιεσμένου διάρκειας 8 ετών σε σωφρονιστικά καταστήματα στις Ηνωμένες Πολιτείες (Mitchell, 2007). Έχει επίσης δημοσιευθεί στο επιστημονικό περιοδικό του Πανεπιστημίου του Duke μέρος της έρευνάς του, που αφορά προγράμματα Θεάτρου Φόρουμ σε σωφρονιστικά καταστήματα (Mitchell, 2001).

Εξίσου σημαντικό το ερευνητικό πρόγραμμα της Moller (2003) στις φυλακές Sing Sing στην περιοχή της Νέας Υόρκης, το οποίο αφορά την επίδραση της Δραματικής Τέχνης στην προετοιμασία για επανένταξη των εγκλείστων. Επίσης, ο Robert Landy, επίτιμος διδάκτορας στο Πανεπιστήμιο NYU Steinhardt, εισήγαγε το μοντέλο των ρόλων (Role theory), (Landy, 2001), εφαρμόζοντάς το σε προγράμματα διορθωτικής παρέμβασης σε σωφρονιστικά καταστήματα της Νέας Υόρκης το 2014. Σε ό,τι αφορά τις ελληνικές φυλακές, σημαντική δημοσίευση αποτελεί η ερευνητική εργασία της Ιταλίδας ερευνήτριας Montefrano (2015) από το Πανεπιστήμιο της Πίζας, η οποία αφορά παρουσίαση θεατρικών παραστάσεων από ομάδες εγκλείστων στην Ελλάδα και την Ιταλία.

Παράλληλα, το θεμελιώδες δικαίωμα που έχουν οι εγκλείστοι ενήλικες στην εκπαίδευση μπορεί να τους δώσει τη δυνατότητα να αλλάξουν τη συμπεριφορά και την αντίληψή τους για τον κόσμο (Κουτζεκλίδου & Λιοναράκης, 2019). Με βάση τα παραπάνω, κρίθηκε σημαντικό να διερευνηθούν σε δύο καταστήματα κράτησης τα προϋπάρχοντα επαγγέλματα και ενδιαφέροντα καριέρας 30 εγκλείστων και να πραγματοποιηθεί ο επαναπροσδιορισμός της επαγγελματικής τους κατεύθυνσης μέσω της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση.

3. Μεθοδολογία

Προς την κατεύθυνση αυτή επιλέχθηκε να χρησιμοποιηθεί ως κατάλληλη μέθοδος η έρευνα δράσης. Η επιλογή της έρευνας δράσης ως μεθοδολογικής προσέγγισης θεωρήθηκε σωστή επιλογή για τις ερευνήτριες, λόγω του συνεργατικού χαρακτήρα της, τη διασύνδεση θεωρίας και πράξης, καθώς και την ιδιαίτερη φύση της, όπου ο συμμετέχων δρα και οδηγείται στην κατανόηση, στην αλλαγή και τη βελτίωση (Grundy & Kemmis, 1988). Σημαντικό γεγονός είναι ότι η έρευνα δράσης είναι μια έρευνα που αρχίζει σαν μια ανάγκη η οποία δημιουργείται σε κάποιο μέλος που εμπλέκεται στην εκπαιδευτική διαδικασία, είτε είναι ο εκπαιδευτής είτε ο συμμετέχων (Μάγος & Παναγοπούλου, 2008), διαδικασία την οποία και φροντίσαμε να ακολουθήσουμε. Η μελέτη της εκάστοτε κοινωνικής κατάστασης, και στην περίπτωση μας των δύο καταστημάτων κράτησης, έχει ως κύριο σκοπό να βελτιώσει την ποιότητα μέσα σε αυτή (Elliot, 1991).

3.1. Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας

Ο σκοπός της έρευνας ήταν να διερευνηθεί κατά πόσο ένα πρόγραμμα παρέμβασης της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση μπορεί να αναδείξει τα ενδιαφέροντα καριέρας των εγκλείστων, ώστε να οδηγηθούν σε έναν επαναπροσδιορισμό της επαγγελματικής τους κατεύθυνσης. Στην κατεύθυνση αυτή προέκυψαν τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

- Κατά πόσο ένα πρόγραμμα παρέμβασης της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση μπορεί να επαναπροσδιορίσει την επαγγελματική κατεύθυνση των εγκλείστων;
- Κατά πόσο ένα πρόγραμμα παρέμβασης της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση μπορεί να αναδείξει τα ενδιαφέροντα καριέρας των εγκλείστων;

3.2. Δείγμα, χρόνος και τόπος υλοποίησης της έρευνας δράσης

Επιλέχθηκαν με δειγματοληψία σκοπιμότητας το Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Ενηλίκων Τίρυνθας και το Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου. Στη συνέχεια, επιλέχθηκαν τυχαία 15 ενήλικες άνδρες από τον γενικό πληθυσμό του Αγροτικού Καταστήματος Κράτησης της Τίρυνθας και 15 από το Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου. Οι ηλικίες του δείγματος ήταν μεταξύ 20-50 ετών, 12 εξ αυτών αλλοδαποί, 10 Έλληνες Ρομά και 8 ημεδαποί. Το μορφωτικό επίπεδο ήταν χαμηλό, με ορισμένες εξαιρέσεις.

Η έρευνα δράσης υλοποιήθηκε το καλοκαίρι του 2019 και διήρκεσε 12 εβδομάδες, από τον Ιούνιο έως και τον Αύγουστο.

3.3. Εργασία

Προκειμένου να γίνει η συλλογή και ο έλεγχος των δεδομένων που προέκυψαν από την έρευνα, θεωρήθηκε ως ασφαλέστερη οδός η πολυμεθοδική προσέγγιση (Μάγος & Παναγοπούλου, 2008). Η έρευνα με αυτό τον τρόπο είναι έγκυρη και πληρέστερη (Bell, 2001: 106).

Για τον σκοπό αυτό, και για την ενίσχυση της έρευνας, χρησιμοποιήθηκαν διάφορα ερευνητικά εργαλεία, όπως το ερωτηματολόγιο, η συμμετοχική παρατήρηση, το ερευνητικό ημερολόγιο, οι ομάδες εστίασης (focus groups) και η ημιδομημένη συνέντευξη.

Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε το ανώνυμο Ερωτηματολόγιο Ενδιαφερόντων του Δήμου Κορυδαλλού, που χρησιμοποιήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος Κοινωνικής Ανάπτυξης του Δήμου Κορυδαλλού. Το ερωτηματολόγιο κλειστού τύπου τροποποιήθηκε και σταθμίστηκε με σκοπό να χρησιμοποιηθεί στη διερεύνηση των ενδιαφερόντων καριέρας των εγκλειστών. Το ερωτηματολόγιο Ενδιαφερόντων δόθηκε στην αρχή της έρευνας και στο τέλος και συμπληρώθηκε και από τις δύο ομάδες των εγκλειστών, στα δύο καταστήματα κράτησης.

Η μεθοδολογική προσέγγιση των ομάδων εστίασης έγκειται στην ομαδική συνέντευξη των συμμετεχόντων για ένα συγκεκριμένο θέμα (Iωσφίδης, 2008). Στις δύο ομάδες εστίασης (focus groups) που δημιουργήθηκαν, μία σε κάθε κατάσταση κράτησης, χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο Career Orientations Assessment των Akmal, Arlinkasari & Andryani (2017), το οποίο μεταφράστηκε (με διπλή μετάφραση) και προσαρμόστηκε στην κουλτούρα του δείγματος, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για τον έλεγχο του επαναπροσδιορισμού της επαγγελματικής κατεύθυνσης των εγκλειστών. Οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου χρησιμοποιήθηκαν στο εργαλείο της ομαδικής συνέντευξης, όπου επιλέχθηκε ο τύπος της ημιδομημένης συνέντευξης (Faulkner et al., 1999).

Με το μεθοδολογικό εργαλείο της συμμετοχικής παρατήρησης, το ερευνητικό ημερολόγιο αποκτήθηκε μια πληρέστερη εικόνα της εμπειρίας των καταστημάτων κράτησης (Wright, 1993:26). Το ερευνητικό ημερολόγιο είναι η από μνήμης καταγραφή αυτών που ειπώθηκαν από τους συμμετέχοντες και αυτών που παρατηρήθηκαν από τους ερευνητές (Μάγος & Παναγοπούλου, 2008). Το ερευνητικό ημερολόγιο κρατήθηκε από τις ερευνήτριες καθ' όλη τη διάρκεια των εργαστηρίων.

3.4. Περιγραφή έρευνας

Η μεθοδολογία της έρευνας δράσης, επειδή είναι μια κυκλική, σπειροειδής διαδικασία, τη διακρίναμε σε τρεις κύκλους (Kemmis & McTaggart, 1988). Σε κάθε κύκλο περιγράφεται ο σχεδιασμός της παρέμβασης που επιλέχθηκε από τις ερευνήτριες και η υλοποίηση της παρέμβασης αυτής. Ακολούθως, η παρατήρηση της παρέμβασης και των αποτελεσμάτων της, η οποία ολοκληρώθηκε με τον στοχασμό επί της διαδικασίας και την προσθήκη αλλαγών που χρειάστηκαν για να προχωρήσει η έρευνα στους επόμενους κύκλους (Kemmis & McTaggart, 1988). Σε κάθε κύκλο, για να προχωρήσει η διαδικασία, χρησιμοποιούνταν τα ευρήματα του προηγούμενου κύκλου και ακολουθούσε η ίδια πορεία σχεδιασμού.

3.4.1 Πρώτος κύκλος έρευνας δράσης

Στον πρώτο κύκλο, στην αρχή δόθηκε και στις δύο ομάδες των εγκλειστών το Ερωτηματολόγιο Ενδιαφερόντων, με στόχο τη διερεύνηση των επαγγελματικών και προσωπικών ενδιαφερόντων των συμμετεχόντων πριν από τον εγκλεισμό τους. Το ερωτηματολόγιο περιείχε 35 ερωτήματα, όπου οι συμμετέχοντες έπρεπε να απαντήσουν με ένα ΝΑΙ ή με ένα ΟΧΙ, έτσι ώστε να διερευνηθούν σε πρώτη φάση τα ενδιαφέροντά τους. Οι 30 εγκλειστοί κλήθηκαν να απαντήσουν με ένα ΝΑΙ σε ενδιαφέροντα που τους έβρισκαν σύμφωνους και με ένα ΟΧΙ σε ενδιαφέροντα που δεν ήταν οικεία σε αυτούς.

Ακολούθως, σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν τα πρώτα τέσσερα βιωματικά εργαστήρια. Για τον σχεδιασμό των εργαστηρίων λήφθηκαν υπόψη η ηλικία του δείγματος, η ιδιαιτερότητα της φύσης του, το μορφωτικό και κοινωνικό επίπεδο των συμμετεχόντων και οι χώροι που θα μπορούσαν να φιλοξενήσουν τη δράση αυτή. Επιλέχθηκαν τεχνικές της δραματικής τέχνης που θα έδιναν τη δυνατότητα στους εγκλειστούς να εμπιστευτούν τον εαυτό τους και τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας και να αναπτύξουν συνεργατικότητα. Τέτοιες τεχνικές ήταν οι αυτοσχεδίοι διάλογοι, τα παιχνίδια ρόλων, οι παγωμένες εικόνες, η ανίχνευση συναισθήματος, ο διάδρομος συνείδησης.

Στην πρώτη παρέμβαση, πρώτος στόχος ήταν η γνωριμία με την ομάδα των συμμετεχόντων μέσω κυρίως θεατρικών παιχνιδιών, όπως ο κύκλος γνωριμίας. Δεύτερος στόχος της συνάντησης ήταν η διερεύνηση του επαγγελματικού υπόβαθρου, το οποίο μπορεί να διέθετε η ομάδα των συμμετεχόντων.

Στη δεύτερη παρέμβαση που ακολούθησε στόχος ήταν η ανάκληση στη μνήμη συμβάντων θετικών ή αρνητικών από την επαγγελματική ζωή των κρατούμενων. Συγκεκριμένα, αυτό έγινε μέσω δημιουργίας θεατρικών σκηνών σε ομάδες, με βάση τις απαντήσεις που έδωσαν οι συμμετέχοντες στο ερωτηματολόγιο.

Στην τρίτη παρέμβαση, μέσω της συναισθηματικής μνήμης, οι συμμετέχοντες ανακάλεσαν στιγμές από την παιδική τους ηλικία και αργότερα από την ενήλικη ζωή τους, με σκοπό στην επικέντρωση και τη γνώση των δικών τους ενδιαφερόντων. Επίσης, μέσω του αυτοσχεδιασμού έγινε προσπάθεια αναπαράστασης μιας σκηνής ατυχήματος με σύγκρουση αυτοκινήτων, στην οποία ο καθένας ανέλαβε τον ρόλο ενός επαγγελματία που βρίσκεται εκείνη τη στιγμή στη σκηνή του ατυχήματος. Οι αυτοσχεδιασμοί θα εμπλουτίζονταν και με σκηνές συνεντεύξεων με επαγγελματίες και συνεντεύξεις πολιτών με επαγγελματίες. Επίσης, χρησιμοποιήσαμε την τεχνική της παγωμένης εικόνας σε συνδυασμό με το παιχνίδι της ιδεοθύελλας, στο οποίο είχαν συζητηθεί λέξεις σχετικές με τα επαγγέλματα, όπως η ανεργία, το σχολείο, το πανεπιστήμιο, η αποτυχία, τα χρήματα, οι διακοπές, η δουλειά σε συνεργείο.

Στην τέταρτη παρέμβαση τη θεματολογία αποτέλεσαν θεατρικοί αυτοσχεδιασμοί με παιχνίδια μεταμορφώσεων, αλλά και η δημιουργία και η παρουσίαση μιας τηλεοπτικής εκπομπής με θέματα γύρω από την εργασία και τα επαγγέλματα.

Ο πρώτος κύκλος ολοκληρώθηκε με τον στοχασμό επί της διαδικασίας και την αξιολόγησή του. Η ανάδειξη καινούργιων ενδιαφερόντων από τους συμμετέχοντες οδήγησε σε ορισμένες αλλαγές στον σχεδιασμό του δεύτερου κύκλου.

3.4.2. Δεύτερος κύκλος έρευνας δράσης

Ο δεύτερος κύκλος ξεκίνησε έχοντας κατά νου τις παρατηρήσεις που έγιναν από τους ερευνητές για τους εγκλειστούς και τα δρώμενα στον προηγούμενο κύκλο και τις αλλαγές που προέκυψαν. Στην έρευνα δράσης οι κύκλοι δεν εναλλάσσονται γραμμικά, αλλά σπειροειδώς. Ο ένας κύκλος διαμορφώνεται από τον προηγούμενο και προετοιμάζει τον επόμενο (Kemmis & McTaggart, 1988). Στον δεύτερο κύκλο πραγματοποιήθηκαν τέσσερις παρεμβάσεις.

Η πέμπτη κατά σειρά παρέμβαση υλοποιήθηκε μέσω μιας αφήγησης ιστορίας από τις ερευνήτριες. Δημιουργήθηκαν δράσεις με την ομάδα, όπως ασκήσεις ενεργοποίησης και κινητικές ασκήσεις για «μεταφορά» στον χώρο δράσης της ιστορίας. Στη συνέχεια, η ομάδα των εγκλειστών υποδύθηκε ρόλους, όπως γεωργός, γιατρός, κτηνοτρόφος, αστυνομικός, δάσκαλος, παπάς, καθώς επίσης απέδωσε και χαρακτηριστικά του ρόλου και

της στάσης των ηρώων της ιστορίας. Κατόπιν έγινε νέος χωρισμός σε ομάδες και οι έγκλειστοι δημιούργησαν δυναμικές εικόνες με τους χαρακτήρες της ιστορίας που είχε προηγηθεί.

Θεωρήσαμε ότι η έκτη συνάντηση οριοθετούσε έναν κύκλο επεξεργασίας της έρευνας δράσης και αφιερώσαμε χρόνο στον αναστοχασμό με εκφραστικά μέσα, στη συζήτηση, στην εικαστική απεικόνιση και την κίνηση. Αυτό διευκόλυνε τον ανασχεδιασμό του προγράμματός μας ως προς την επιλογή των τεχνικών της δραματικής τέχνης στην εκπαίδευση και τις διαστάσεις του θέματος σε σχέση με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των εγκλειστών.

Προχωρήσαμε μετά τον αναστοχασμό στις επόμενες παρεμβάσεις, έβδομη και όγδοη, με στόχο τη διερεύνηση για τυχόν αλλαγές στον επαγγελματικό προσανατολισμό των συμμετεχόντων.

Ο δεύτερος κύκλος έκλεισε ξανά με τον στοχασμό της όλης διαδικασίας και την καταγραφή των παρατηρήσεων των ερευνητριών, με σκοπό την ενσωμάτωση των νέων αλλαγών που προέκυψαν στον τρίτο και τελευταίο κύκλο.

3.4.3 Τρίτος κύκλος έρευνας δράσης

Στον τρίτο κύκλο της έρευνάς μας ακολούθησαν οι τελευταίες τέσσερις παρεμβάσεις, οι οποίες περιείχαν θεατρικές τεχνικές. Σε ένα από τα εργαστήρια, η ομάδα κάθε καταστήματος κράτησης χωρίστηκε σε μικρότερες ομάδες των 3 ατόμων. Οι συμμετέχοντες διάλεξαν ένα επάγγελμα και τον συγκεκριμένο ρόλο που θα είχαν στη δουλειά αυτή. Οι ερευνητές ζήτησαν από την «ομάδα δουλειάς» να ποζάρει σε μια αναμνηστική φωτογραφία. Μετά δόθηκε μια κατάσταση για να αυτοσχεδιάσουν. Στην κατάσταση αυτή επίσης έπρεπε να υπάρχει και το στοιχείο της δραματικής σύγκρουσης, π.χ. το αφεντικό είναι δυσαρεστημένο με την απόδοση των υπαλλήλων του. Με αυτό τον τρόπο θα δοκιμάζονταν ακραίες καταστάσεις, όπως π.χ. μια ομάδα δουλειάς που εργάζεται σε καλό κλίμα, ενώ στην άλλη υπάρχουν εντάσεις και φωνές.

Στο ενδέκατο βιωματικό εργαστήριο πραγματοποιήθηκε και στις δύο ομάδες εστίασης των καταστημάτων κράτησης, η ημιδομημένη συνέντευξη, που βασίστηκε στο ερωτηματολόγιο Career Orientations Assessment των Akmal, Arlinkasari & Andryani (2017).

Στη δωδέκατη και τελευταία συνάντηση δόθηκε ξανά το Ερωτηματολόγιο Ενδιαφερόντων που είχε δοθεί στην αρχή της έρευνας.

Ο τρίτος και τελευταίος κύκλος έκλεισε ξανά με τον στοχασμό και την τελική αξιολόγηση των πεπραγμένων της έρευνας. Διερευνήθηκαν οι αλλαγές που αναδύθηκαν σχετικά με τον επαγγελματικό τους προσανατολισμό και οι επαγγελματικοί τους στόχοι σε συνδυασμό με τη μελλοντική επανένταξη-επαναπροσδιορισμό του επαγγέλματος. Τέλος, ακολούθησε προσωπική έκθεση και καταγραφή του επαγγελματικού προφίλ κάθε συμμετέχοντα με το πέρας του προγράμματος. Τα εργαστήρια ολοκληρώθηκαν με την ενημέρωση των εγκλειστών γύρω από τα υποστηρικτικά προγράμματα για την ομαλή επανένταξή τους που υπάρχουν στην Ελλάδα.

4. Ερευνητικά αποτελέσματα

Μετά την ολοκλήρωση της ερευνητικής μας διαδικασίας, αναλύθηκαν τα ευρήματα τα οποία προέκυψαν και ελέγχθηκε αν οι στόχοι που είχαμε θέσει αρχικά επιβεβαιώθηκαν.

4.1. Αποτελέσματα ερωτηματολογίου

Οι απαντήσεις του ερωτηματολογίου, των συμμετεχόντων πριν και μετά τις παρεμβάσεις, συλλέχθηκαν και αξιολογήθηκαν.

Στην πρώτη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου των ενδιαφερόντων, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 1, η ομάδα των εγκλειστών στο Αγροτικό Κατάστημα της Τίρυνθας επέλεξε ως δημοφιλέστερες εργασίες «Να καλλιεργώ τη γη», «Να βοηθώ τους άλλους στην επίλυση των προσωπικών προβλημάτων τους», «Να φροντίζω ηλικιωμένους και ανήμπορους ανθρώπους», «Να διευθύνω τη δική μου επιχείρηση». Στο κατάστημα κράτησης του Ναυπλίου, η ομάδα των εγκλειστών επέλεξε, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 2, «Να διευθύνω μια ομάδα στην ολοκλήρωση ενός έργου», «Να φροντίζω για τη διαμόρφωση και τη διακόσμηση εσωτερικών και εξωτερικών χώρων», «Να δουλεύω με έναν έμπειρο μηχανικό ή τεχνικό», «Να διευθύνω τη δική μου επιχείρηση».

Πίνακας 1. Πλήθος καταφατικών δημοφιλών απαντήσεων (ΝΑΙ) πριν τις παρεμβάσεις, στο Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Τίρυνθας.

Ερωτήσεις	Πλήθος καταφατικών απαντήσεων (ΝΑΙ)
	Πριν
Να εργάζομαι στην κατασκευή κτιρίων	7
Να καλλιεργώ τη γη	10
Να βοηθώ τους άλλους στην επίλυση των προσωπικών προβλημάτων τους	8
Να φροντίζω ηλικιωμένους και ανήμπορους ανθρώπους	8
Να διευθύνω τη δική μου επιχείρηση	9
Πλήθος δείγματος (N)	N = 15 έγκλειστοι

Πίνακας 2. Πλήθος καταφατικών δημοφιλών απαντήσεων (ΝΑΙ) πριν τις παρεμβάσεις, στο Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου.

Ερωτήσεις	Πλήθος καταφατικών απαντήσεων (ΝΑΙ)
	Πριν
Να διευθύνω μια ομάδα στην ολοκλήρωση ενός έργου	9
Να φροντίζω για τη διαμόρφωση και τη διακόσμηση εσωτερικών και εξωτερικών χώρων	9
Να επιδιορθώνω βλάβες αυτοκινήτων	8
Να δουλεύω με έναν έμπειρο μηχανικό ή τεχνικό	9
Να διευθύνω τη δική μου επιχείρηση	13
Πλήθος δείγματος (N)	N = 15 έγκλειστοι

Η διαφορά των απαντήσεων στην επιλογή της εργασίας ανάμεσα στα δύο καταστήματα κράτησης έγκειται στο διαφορετικό μορφωτικό επίπεδο και στις διαφορετικές εργασίες με τις οποίες καταπιάνονταν πριν από τον εγκλεισμό τους. Σημαντική παρατήρηση είναι ότι στο Κατάστημα Κράτησης του Ναυπλίου το μορφωτικό επίπεδο ήταν υψηλότερο σε σχέση με το Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Τίρυνθας.

Στη δεύτερη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, μετά το πέρας των παρεμβάσεων καταγράφηκε μια μετατόπιση των ενδιαφερόντων σε αρκετούς από αυτούς. Ενδεικτικά, αναφέρονται τα εξής στοιχεία στους συγκεντρωτικούς πίνακες των καταφατικών δημοφιλών απαντήσεων για τα δύο καταστήματα κράτησης:

Πίνακας 3. Πλήθος καταφατικών δημοφιλών απαντήσεων (ΝΑΙ) μετά τις παρεμβάσεις, στο Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου

Ερωτήσεις	Πλήθος καταφατικών απαντήσεων (ΝΑΙ)
	Μετά
Να επιδιορθώνω βλάβες αυτοκινήτων	14
Να δουλεύω για έναν φιλανθρωπικό σκοπό	15
Να φροντίζω για τη διαμόρφωση και τη διακόσμηση εσωτερικών και εξωτερικών χώρων	13
Να καλλιεργώ τη γη	12
Να διευθύνω μια ομάδα στην ολοκλήρωση ενός έργου	12
Να δουλεύω με έναν έμπειρο μηχανικό ή τεχνικό	10
Πλήθος δείγματος (Ν)	Ν = 15 έγκλειστοι

Στο Κλειστό Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου ως δημοφιλέστερη απάντηση καταγράφηκε η επιλογή της ερώτησης 25, «Να δουλέψω για έναν φιλανθρωπικό σκοπό». Αυτή ήταν μια επιλογή η οποία μας εξέπληξε ευχάριστα, καθώς μέσα από τη συζήτηση των αποτελεσμάτων φάνηκε οι συμμετέχοντες να κατανοούν την έννοια της συγκεκριμένης μορφής εργασίας και να εξηγούν τους λόγους για τους οποίους το επέλεξαν. Ως δεύτερη δημοφιλέστερη απάντηση καταγράφηκε η επιλογή «Να επιδιορθώνω βλάβες αυτοκινήτων». Άλλες δημοφιλείς απαντήσεις ήταν «Να φροντίζω για τη διαμόρφωση και τη διακόσμηση εσωτερικών και εξωτερικών χώρων», η απάντηση «Να διευθύνω μια ομάδα στην ολοκλήρωση ενός έργου», «Να καλλιεργώ τη γη», «Να δουλεύω με έναν έμπειρο μηχανικό ή τεχνικό». Δημοφιλής ήταν και η απάντηση «Να διευθύνω τη δική μου επιχείρηση». Ως λιγότερο δημοφιλείς απαντήσεις καταγράφηκαν «Να εργάζομαι για βοήθεια σε ψυχικά ασθενείς ανθρώπους» (0%), καθώς και «Να οργανώνω το σύστημα αρχειοθέτησης μιας επιχείρησης».

Στο Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Τίρυνθας, σύμφωνα με τον Πίνακα 4, η δημοφιλέστερη απάντηση ήταν «Να φροντίζω ηλικιωμένους». Άλλες απαντήσεις που επιλέχθηκαν ήταν «Να εργάζομαι σε κέντρο ανεξάρτησης», «Να οργανώνω εκδρομές», «Να βοηθάω άλλους στην επίλυση προσωπικών προβλημάτων», «Να διευθύνω μια επιχείρηση», «Να

συντάσσω λεπτομερή κατάλογο υπηρεσιών ή προϊόντων», «Να ασχολούμαι με την επιμέλεια μιας εκτυπωτικής εργασίας». Λιγότερο δημοφιλής απάντηση ήταν και η εργασία στην κατασκευή κτιρίων. Ως μη δημοφιλείς απαντήσεις καταγράφηκαν το «Να ενημερώνω αρχεία ή φακέλους», χωρίς καμία θετική απάντηση, καθώς και η επιλογή «Να οργανώνω το σύστημα αρχειοθέτησης μιας εταιρείας».

Πίνακας 4. Πλήθος καταφατικών δημοφιλών απαντήσεων (ΝΑΙ) μετά τις παρεμβάσεις, στο Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Τίρυνθας

Ερωτήσεις	Πλήθος καταφατικών απαντήσεων (ΝΑΙ)
	Μετά
Να φροντίζω ηλικιωμένους και ανήμπορους ανθρώπους	15
Να εργάζομαι σε ένα κέντρο ανεξάρτησης	13
Να οργανώνω εκδρομές	13
Να βοηθώ τους άλλους στην επίλυση των προσωπικών προβλημάτων τους	14
Να διευθύνω τη δική μου επιχείρηση	12
Να συντάσσω λεπτομερή κατάλογο υπηρεσιών ή προϊόντων	12
Να ασχολούμαι με την επιμέλεια μιας εκτυπωτικής εργασίας	10
Πλήθος δείγματος (Ν)	Ν = 15 έγκλειστοι

4.2. Αποτελέσματα συνέντευξης

Στα αποτελέσματα της ημιδομημένης συνέντευξης που πραγματοποιήθηκε στις ομάδες εστίασης, στο κάθε κατάστημα κράτησης σημειώθηκαν διαφορετικά επαγγέλματα, τα οποία ανέφεραν οι κρατούμενοι ότι ασκούσαν στο παρελθόν, δηλαδή πριν τον εγκλεισμό τους.

Στο Αγροτικό Κατάστημα Τίρυνθας οι έγκλειστοι ανέφεραν πως οι δουλειές τους πριν από τον εγκλεισμό ήταν κυρίως χειρωνακτικές, όπως οι αγροτικές εργασίες. Από αρκετούς συμμετέχοντες αναφέρθηκε το επάγγελμα πώλησης σιδηρικών-παλιατζής (ένα επάγγελμα που συναντάται συχνά σε άτομα Ρομά). Αρκετοί δήλωσαν ότι είχαν εργαστεί σε χωράφια, αλλά και στην κτηνοτροφία. Επίσης, αναφέρθηκαν επαγγέλματα όπως μηχανικός αυτοκινήτων, κρεοπώλης και υπάλληλος σε κατάστημα.

Αντίθετα, στο Κέντρο Κράτησης Ναυπλίου, οι έγκλειστοι, αναφορικά με το επάγγελμά τους πριν τον εγκλεισμό, δεν αναφέρθηκαν σε αγροτικές εργασίες και κτηνοτροφία, αλλά σε ποικίλα επαγγέλματα, όπως μηχανικός αυτοκινήτων, φανοποιός, υπάλληλος σε κατάστημα, εργάτης σε εργοστάσιο, πρώην αστυνομικός, επιχειρηματίας, επαγγελματίας δύτες, σερβιτόρος, επαγγελματίας οδηγός, αρχαιολόγος.

Μετά τις παρεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν και στα δύο καταστήματα κράτησης, οι έγκλειστοι έλαβαν νέα ερεθίσματα, νέες πληροφορίες, αναδύθηκαν ικανότητες που ούτε οι ίδιοι της είχαν σκεφτεί ότι τις είχαν. Για τους περισσότερους υπήρξε μια μεταστροφή στον επαγγελματικό τους

προσανατολισμό. Δήλωσαν ότι θα επιθυμούσαν κάποια δουλειά γραφείου, αρχειοθέτησης. Αρκετοί εμφάνισαν μια επιθυμία προς την εθελοντική εργασία και γενικότερα την προσφορά.

Σύμφωνα με τα παραπάνω αποτελέσματα της ημιδομημένης συνέντευξης, αναδύθηκαν νέα ενδιαφέροντα καριέρας από τους έγκλειστους και υπήρξε ένας προβληματισμός όσον αφορά την επαγγελματική τους κατεύθυνση.

4.3. Αποτελέσματα συμμετοχικής παρατήρησης

Στο ημερολόγιο του ερευνητή που κρατήθηκε και από τις δύο ερευνήτριες, στο μεθοδολογικό εργαλείο της συμμετοχικής παρατήρησης καταγράφηκε μια προοδευτική μεταστροφή των επαγγελματικών τους ενδιαφερόντων.

Κατά τη διάρκεια των παιχνιδιών ρόλων, ορισμένοι διαπίστωσαν ότι θα μπορούσαν να εργαστούν ως υπάλληλοι σε ένα κατάστημα ή και βοηθητικοί σε μια εκπομπή της τηλεόρασης, ενώ παλιότερα είχαν διαπιστώσει ότι τέτοιου είδους επαγγέλματα, που έχουν να κάνουν με έκθεση σε κοινό ή συναναστροφή με αυτό, τους δημιουργούσε ιδιαίτερο άγχος.

Ειπώθηκε επίσης ότι η εύρεση εργασίας για αυτούς, πριν από τον εγκλεισμό τους, ήταν ζωτικής σημασίας, γιατί αυτοί ήταν που έπρεπε να συντηρήσουν την οικογένειά τους. Ακούστηκαν φράσεις όπως: «Η δουλειά ήταν πολύ ψηλά για μένα, γιατί συντηρούσα όλη την οικογένεια», «Έπρεπε να φέρω χρήμα γιατί πεινούσε η οικογένειά μου», «Εγώ δεν φοβάμαι τη δουλειά», «Αγαπούσα τη δουλειά μου, αλλά ήθελα περισσότερα χρήματα...»

Ορισμένοι συμμετέχοντες που είχαν ηλικιωμένους στο σπίτι, είτε πατέρα είτε μητέρα, και τους βοηθούσαν, θα μπορούσαν να το κάνουν ως επάγγελμα και να βοηθούν ηλικιωμένους. Μέσα από τους αυτοσχέδιους διαλόγους και τις διάφορες πληροφορίες που έλαβαν εξέφρασαν την επιθυμία της προσφοράς προς τον συνάνθρωπο.

Επίσης, όταν δούλεψαν σε ομάδες, συνεργάστηκαν μεταξύ τους, άκουσαν άλλες απόψεις, κλήθηκαν να μπουν σε ρόλους εργασίας που δεν είχαν ξανακάνει, καθοδηγήθηκαν από άλλους που κατείχαν το επάγγελμα και το σημαντικό ήταν ότι αρκετοί από αυτούς εξέφρασαν την επιθυμία να ασχοληθούν με αυτά τα επαγγέλματα μετά τον εγκλεισμό τους.

5. Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που καταγράφηκαν από το ερωτηματολόγιο, την ημιδομημένη συνέντευξη και τη συμμετοχική παρατήρηση, προέκυψαν ίδιες θεματικές κατηγορίες ανάλυσης. Οι έγκλειστοι ανέδειξαν ενδιαφέροντα καριέρας μετά τις παρεμβάσεις, τα οποία προβληματίσαν και οδήγησαν σε έναν επαναπροσδιορισμό της επαγγελματικής τους κατεύθυνσης. Και στα δύο καταστήματα ειπώθηκε η ανάγκη να συνεχίσουν τη μόρφωσή τους, να εξασφαλίσουν ένα απολυτήριο για να βοηθήσουν τις οικογένειές τους, να φτιάξουν τη ζωή τους ξανά. Αξιοθαύμαστο είναι το ότι αρκετοί από αυτούς παρακολούθουν ανελλιπώς τα θελοντικά μαθήματα που προσφέρει το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Τα συμπεράσματα αυτά συμφωνούν με τη μελέτη των Filella-Guin & Blanch-Plana (2002), καθώς και με την εργασία της ερευνήτριας Dian Diekroger (2011). Επίσης, διαπιστώθηκε ότι και στα δύο καταστήματα κράτησης η πλειοψηφία των συμμετεχόντων πριν από τον εγκλεισμό τους διέθετε συγκεκριμένο επαγγελματικό υπόβαθρο και σταθερή ή προσωρινή εργασία, η οποία στο μέλλον θα ήθελαν να συνεχιστεί ή να ασχοληθούν με κάτι νέο.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας, διαπιστώθηκαν ορισμένοι περιορισμοί. Αρχικά, ο περιορισμένος χρόνος που είχαμε στη διάθεσή μας για τη διεξαγωγή της έρευνας και η εκ φύσεως δυσκολία που παρουσιάζει ο χώρος μιας φυλακής για τον προγραμματισμό και την απρόσκοπτη διεξαγωγή της σειράς των παρεμβάσεων. Υπήρξε επίσης μικρή απώλεια στο δείγμα, καθώς ορισμένες φορές υπήρχαν απουσίες. Σε ό,τι αφορά τη συνέντευξη, παρατηρήθηκε απώλεια των λεπτομερειών και του βάθους της πληροφορίας, μιας και δεν επιτρεπόταν η μαγνητοφώνηση και η βιντεοσκόπηση και σε έναν μικρό βαθμό υποκειμενικότητα των ερωτηθέντων σε ό,τι αφορά την κατανόηση των ερωτήσεων και της ταυτόχρονης παρουσίας και επιρροής από τις απαντήσεις των άλλων.

Ολοκληρώνοντας είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι ο εγκλεισμός δημιουργεί, μεταξύ άλλων, προβληματισμό και έντονο άγχος στους έγκλειστους σχετικά με τη μελλοντική επαγγελματική τους πορεία.

Αυτό όμως που στην ουσία αποζητούν οι έγκλειστοι με την επανένταξή τους στην κοινωνία είναι η στήριξη από το κράτος και τους κοινωνικούς φορείς για μια ομαλή επιστροφή στον επαγγελματικό τους χώρο.

Μετά την παρούσα έρευνα, τη σχετική βιβλιογραφία και την προσωπική μας εμπειρία, προτείνουμε την εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων στα καταστήματα κράτησης με εναλλακτική μεθοδολογία μάθησης, όπως η Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση και η επεξεργασία σημαντικών θεμάτων για τις ανάγκες των έγκλειστων, όπως ο επαγγελματικός προσανατολισμός, με πολλαπλά οφέλη για τους ίδιους, τόσο κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού τους όσο και μετά την αποφυλάκισή τους.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσσα

- Bell, J. (2001). *Μεθοδολογικός Σχεδιασμός Παιδαγωγικής και Κοινωνικής Έρευνας. Οδηγός για Φοιτητές και Υποψήφιους Διδάκτορες*, μετ. Α. Β. Ρήγα. Αθήνα: Gutenberg.
- Γιοβάνογλου, Σ. (2018). *Η ανάγκη εξορθολογισμού των κλυματών επαγγελματικής επανένταξης των αποφυλακισμένων*. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://theartofcrime.gr/%CE%B7%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CE%B3%CE%BA%CE%B7%CE%B5%CE%BE%CE%BF%CF%81%CE%B8%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%8D-%CF%84%CF%89%CE%BD%CE%BA%CF%89%CE%BB%CF%85%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89/> (Τελευταία ανάκτηση 26/6/2020)
- Γιοβάνογλου, Σ. (2006). *Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Δημητρούλη, Κ., Θέμελη, Ο. & Ρηγούτσου, Ε. (2008). «Η Εκπαίδευση ενηλίκων στις φυλακές. Το αποτέλεσμα μιας προσπάθειας στη χώρα μας». Στο *Πρακτικά Πανελληνίου Επιστημονικού με Διεθνή Συμμετοχή: «Διά βίου μάθηση για την ανάπτυξη, την απασχόληση και την κοινωνική συνοχή»* (σσ. 199-204). Βόλος, 31 Μαρτίου-2 Απριλίου 2006. Αθήνα: Γ.Γ.Ε.Ε./ Ι.Δ.ΕΚ.Ε.
- Δήμος Κορυδαλλού. (xx). *Ερωτηματολόγιο Ενδιαφερόντων*. Ανακτήθηκε στις 20/5/2020 <http://www.korydallos.gr/Default.aspx?tabid=36&language=el-GR>

- Επάνοδος Ν.Π.Δ. (2017). *Social exclusion of former prisoners*. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.epanodos.org/documents/243366/0/%CE%95%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%9F%CE%94%CE%9F%CE%A3%CE%95%CE%A1%CE%95%CE%A5%CE%9D%CE%97%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%97+%CE%95%CE%9A%CE%98%CE%95%CE%A3%CE%97+1.rev.pdf/4ad019de-9e1c-4e3e-ab2f-cedc6eb93f17> (Τελευταία ανάκτηση 25/7/2020).
- Faulkner, D., Swann, J., Baker, S., Bird, M. & Carty, J. (1999). *Εξέλιξη του Παιδιού στο Κοινωνικό Περιβάλλον – Εγχειρίδιο Μεθοδολογίας*, μετ. Α. Ραυτοπούλου. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Καγιαβή, Μ. (2007). *Το εκπαιδευτικό δράμα/Θέατρο σαν διδακτική τεχνική στους ενήλικες – Μια εφαρμογή στο σχολείο δεύτερης ευκαιρίας*. Διπλωματική εργασία. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
- Κοντογιάννη, Α. (2012). *Η δραματική τέχνη στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Πεδίο
- Κοντογιάννη, Α. (2018). «Από το ά-τοπο, ά-χρονο και ά-χρωμο της φυλακής, στις αποχρώσεις της ζωής της δραματικής τέχνης στην Εκπαίδευση μέσω του Εθελοντισμού». *Εκπαίδευση & Θέατρο*, 18, 26-37.
- Κουτζεκλίδου, Β. & Λιοναράκης, Α. (2019). «Οι ανάγκες ομάδας έγκλειστων εκπαιδευόμενων ενηλίκων σε κοινωνικό και γνωστικό επίπεδο». *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 10, 24-37.
- Μάγος, Κ. & Παναγοπούλου, Π. (2008). «Δρω ερευνώντας και ερευνώ δρώντας: Η έρευνα δράσης στην εκπαίδευση εκπαιδευτών». Στα *Ψηφιακά Πρακτικά του 3ου Διεθνούς Συνεδρίου της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων με τίτλο: «Εκπαίδευση και Επαγγελματοποίηση Εκπαιδευτών Ενηλίκων»* (CD-ROM). Αθήνα 14-18 Μαρτίου 2008.
- Πιτσιόλη, Π. (2014). *Το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού και οι πολιτικές αντιμετώπισης του*. Πτυχιακή εργασία. Καλαμάτα, Τμήμα Διοίκησης Μονάδων Υγείας και Πρόνοιας, Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας, Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Καλαμάτας.
- Ρηγούτσου, Ε. (2005). *Συμβουλευτική Κρατουμένων*. Αθήνα: ΙΔΕΚΕ, ΥΠΕΠΘ, ΕΠΕΑΕΚ 2, Μέτρο 1.1. ενέργεια 1.1.2., Πράξη 1.1.2B. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://repository.edull.gr/132> (Τελευταία ανάκτηση 6/6/2020).
- Σιούρη, Β. (2016). *Συμβουλευτική σταδιοδρομίας σε ενήλικες κρατούμενους*. Διπλωματική εργασία. Αθήνα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Wooland, B. (1999). *Η διδασκαλία του δράματος στο δημοτικό σχολείο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Grundy, S. & Kemmis, S. (1988). "Educational Action Research in Australia: The State of the Art (an Overview)". In S. Kemmis & R. McTaggart (eds), *The Action Research Reader* (pp. 321-335). Victoria: Deakin University Press.
- Kalidas, C. S. (2014). "Drama: A Tool for Learning". *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 123 (pp. 444-449). DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.01.1443.
- Kemmis, S. & McTaggart, R. (eds) (1988). *The Action Research Reader*. Victoria: Deakin University Press.
- Landy, R. (2001). "Role profiles: An assessments instrument". R. Landy (ed.), *New essays in drama therapy: Unfinished business* (pp.144-167). Springfield, IL: Charles C Thomas.
- Mitchell, T. (2007). *Theatre of the oppressed in United States prisons: Eight years of working with adult and youth prisoners examined*. PhD Dissertation. Cornell University.
- Mitchell, T. (2001). "Notes from inside: Forum theater in maximum security". *Theater*, 31(3), 55-61.
- Moller, L. (2003). "A day in the life of a prison theatre program". *The Drama Review* 1177, 47 (1), 49-73.
- Montefrano, B. (2015). *Theater behind bars: From Italy to Greece*. Italy: University of Pisa.
- Tsiaras, A. (2016). "Improving peer relations through dramatic play in primary school pupils". *International Journal of Education & the Arts*, 17(18), 1-21.
- Vernick, S. H. & Reardon, R. C. (2001). "Career development programs in corrections". *Journal of Career Development*, 27(4), 265-277.
- Wright, C. (1993). "School Processes – an Ethnographic Study". In P. Woods & M. Hammersley (eds), *Gender and Ethnicity in Schools*. London: The Open University and Routledge.

Η **Αικατερίνη Δήμα** είναι υποψήφια διδάκτωρ στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών της Σχολής Καλών Τεχνών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Έχει σπουδάσει στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και έχει ολοκληρώσει το ΠΜΣ «Δραματική Τέχνη και Παραστατικές Τέχνες στην Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» του τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά σχετικά με το Εκπαιδευτικό Δράμα και έχει συμμετάσχει σε διάφορα συνέδρια-σεμινάρια ως εισηγήτρια. Είναι υπότροφος του προγράμματος «Υποστήριξη ερευνητών με έμφαση στους νέους ερευνητές – κύκλος Β'», ΕΣΠΑ 2014-2020. Είναι συνεργάτης του ΠΜΣ «Δραματική Τέχνη και Παραστατικές Τέχνες στην Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» και εργάζεται ως εκπαιδευτικός στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση Ν. Αργολίδας.

Ξενογλώσση

- Akmal, S. Z., Arlinkasari, F. & Andryani, I. (2017). "Career Orientation Scale: Validity and Reliability Test with Confirmatory Factor Analysis". *International Conference on Education and Social Sciences* (pp. 72-91). 21-23 February 2017. Singapore: Higher Education Forum.
- Chen, C, P. & Shields, B. (2020). "Career counseling ex-offenders: Issues and interventions". *Australian Journal of Career Development*, 29(1), 36-43.
- Diekroger, D. (2011). "Career Counseling in Prison". *Journal of Offender Counseling*, 7 (2), 34-39.
- Elliot, J. (1991). *Action Research for Educational Change*. Milton Keynes: Open University Press.
- Filella- Guin, G. & Blanch-Plana, A. (2002). "Imprisonment and career development: An evaluation of a guidance programme for job finding". *Journal of Career Development*, 29(1), 55-68.

Η **Βαλεντίνα Μιχαήλ** είναι υποψήφια διδάκτωρ στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου στο Ναύπλιο. Απόφοιτος του μεταπτυχιακού του ίδιου τμήματος με τίτλο «Δραματική Τέχνη και Παραστατικές Τέχνες στην Εκπαίδευση και στη Διά Βίου μάθηση» και του μεταπτυχιακού Θεατρικές Σπουδές του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου, με ειδίκευση στη θεατρική αγωγή. Επίσης, είναι απόφοιτος του προγράμματος MA in European Governance του Πανεπιστημίου Νεάπολης Πάφου και του τμήματος Πολιτικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Εργάστηκε στην Ισπανία ως υπότροφος Erasmus για το δίκτυο Interacting Theater in Education company και σήμερα είναι συνεργάτης στο μεταπτυχιακό Δραματική Τέχνη και Παραστατικές Τέχνες στην Εκπαίδευση και στη Διά Βίου μάθηση. Έχει προσφέρει εθελοντική εργασία στα εκπαιδευτικά προγράμματα του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, στις Αγροτικές Φύλακες Τίρυνθας και στο Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου.